
ЕКОЛОГІЯ, ІХТІОЛОГІЯ ТА АКВАКУЛЬТУРА

ЭКОЛОГИЯ, ИХТИОЛОГИЯ И АКВАКУЛЬТУРА

ECOLOGY, ICHTHYOLOGY AND AQUACULTURE

УДК 581.9:581.524:502.7.1477.721

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОМЕРЕЖІ УКРАЇНИ ТА ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Бойко П.М. – к.б.н., доцент, ДВНЗ «Херсонський ДАУ»

Розглянуті актуальні проблеми формування екологічної мережі на території Херсонської області. Наведені негативні та позитивні фактори, що впливають на її розбудову. Зроблений короткий аналіз можливостей двох екокоридорів – Дніпровського та Азово-Чорноморського.

Ключові слова: екомережа, екокоридор, Херсонська область, проблеми розбудови.

Бойко П.М. Современные тенденции и проблемы развития экосети Украины и Херсонской области

Рассмотрены актуальные проблемы формирования экологической сети на территории Херсонской области. Приведены негативные и позитивные факторы, влияющие на ее развитие. Сделан краткий анализ возможностей двух экоридоров – Днепровского и Азово-Черноморского.

Ключевые слова: экосеть, экоридор, Херсонская область, проблемы развития.

Boiko P.M. Modern trends and problems of the development of an ecological network in Ukraine and in the Kherson region

The current problems of creating an ecological network on the territory of the Kherson region are revealed in the article. The negative and positive factors influencing its formation are considered. A short analysis of the Dnieper and Azov-Black Sea ecocorridors is made.

Key words: ecological network, ecological corridors, Kherson region, problems of development.

Постановка проблеми. Територія Херсонщини в природно-історичному ключі розташована до смуги, в підзонах типчаково-ковилових та сухих полинових степів, частково в підзоні різнотравно-типчаково-ковилових степів. Проте на сучасному етапі розвитку ноосфери територія Нижнього Дніпра реально не має права називатись степовою. Це обумовлено тим, що рослинність, що надала назву степовій зоні, тобто – степова, на території пласкої Причорноморської низовини в природному стані практично не збереглась

(за винятком невеликих приморських ділянок засолених полинових степів) [1, с.37; 6, с.7]. Всю плакорну частину до середини 20 століття було розорано і введено в кадастр земель агропромислового комплексу. Ступінь розораності Херсонщини найбільший в Європі [1, с.37; 8, с.67]. Природна степова рослинність на території Херсонщини збереглась лише в біосферних заповідниках – Чорноморському та “Асканія-Нова” та ще в низці природно-заповідних об’єктів нижчої категорії. На землях, що не входять до реєстру ПЗФ України, степові ценози існують лише на територіях зі складними ландшафтними умовами – степових балках, в яких кут нахилу схилів в середньому сягає 30-60 градусів, де часто наявні відслонення гірських порід та кам’янисті осипи, завдяки яким формуються бідні азональні ґрунти з хаотичним водним режимом та ін.; урвистих берегах річок Інгулець, Вирьовчина балка, правому березі Дніпра (від м. Каховка до м. Херсона), а також на берегах Каховського водосховища. Ці та інші умови стали головними причинами того, що дані ландшафтні зони не відчули такого потужного антропогенного пресу, як плакорні частини. Небезпеку тут складають лише надмірний випас та науково необґрунтоване заліснення, які тягнуть за собою швидку заміну фіто- та зооценозів [4, с.47,59,121; 9, с.46].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Законом “Про загальнонаціональну програму формування екомережі України на 2000-2015 роки” зазначаються такі складові елементи екомережі: природні ядра або ядра біорізноманіття з буферними зонами, екологічні коридори, що з’єднують ядра та інші екокоридори, ділянки ренатуралізації або відновлювані території [5, с.3]. Проте, дія цього закону була припинена у 2012 році і до цих пір не набула достатньої зворотньої сили. Щодо формування останніх публікацій та досліджень, то можна зауважити, що вони мають здебільшого науково-теоретичний характер, охоплюють майже всю територію України, але носять рекомендаційний характер, так як ідеї вчених не втілюються законодавчою та виконавчою гілками влади [1, с. 37-38; 4, с.47; 6, с.7; 8, с.111].

Постановка проблеми. Метою дослідження є виокремлення загальних перспектив та сучасних проблем формування екологічної мережі Херсонської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розробка детальних схем локальних та регіональних екомереж датована серединою 2000-х років. Розпочато розробку детальних схем екомереж областей та природно-ландшафтних утворень. Станом на 2016 рік розроблені регіональні схеми екомереж більшості областей, детальні схеми екокоридорів національного рівня а також низка експериментальних розробок. Натомість більшість схем лишаються еkleктичними і створені за різними підходами і не можуть функціонувати як цілісна система. Цей факт давно вказував на необхідність розробки схем екомережі цілісних природних зон [6, с.7-8].

Особливо важливою є розробка такої комплексної зональної схеми саме для Степової зони України, в т.ч. і Херсонської області, адже схеми екомереж частини областей не відображають наявності на території названих областей ключового зонального біотопу – степів. Причиною цьому є, очевидно, відсутність картографічного матеріалу, що показував би реальні обриси степових ділянок. В свою чергу причиною цього є відсутність правового статусу степів

як категорії земель. Степи не мають окремо визначеної категорії земель і тому розділені сьогодні між наступними передбаченими законами категоріями: землі сільськогосподарського призначення (пасовища, сіножаті, перелоги), землі лісгосподарського призначення (деградовані лісові ділянки, колишні згарища, землі передані під лісорозведення), а також так звані деградовані, малопродуктивні землі, невіддана. Розробники майже жодної з просторових схем екомережі не ставили перед собою створення такого картографічного матеріалу, а отже він не врахований у більшості з локальних та регіональних схем екологічних мереж [2, с.122].

Вказані вище природно-територіальні комплекси, за винятком заповідника “Асканія-Нова”, приурочені до узбережжя річок Дніпро, Інгулець та Вільчівка балка. У масштабі Херсонщини це невеликі лінійної форми території, які не формують певної мережі, а проходять через неї у вигляді окремих смуг. Це обумовлює те, що на території Херсонської області із складових Національної екомережі України повноцінним є лише один запроєктований об’єкт – Дніпровський екокоридор (Рис.1). Але й тут виникають достатньо значні ускладнення. Теоретично, коридор – це певне нерозривне лінійне утворення. В нашому випадку географічно Дніпровський екокоридор відповідає цим вимогам, але щодо соціологічного змісту, то тут порушується умова нерозривності. Для прикладу розглянемо узбережжя Дніпра та Каховського водосховища. Позитивною рисою цієї території є те, що на обох берегах Каховського водосховища збереглися не порушені природні ділянки в дніпровських балках. Але негативним є те, що на березі Дніпра розташовані найбільші та найстаріші населені пункти. Це обумовлює розриви природних територій вздовж узбережжя.

На сучасному етапі реальним вирішенням цієї проблеми може стати розширення змісту поняття “відновлюваних територій”, створення нових природно-заповідних об’єктів з переліками жорстких обмежень діяльності, а також впровадження більш інтенсивного екологічного пропагування відновлення природи серед місцевого населення [10, с. 27].

Однією з головних задач, що постали перед нами – це структурування Дніпровського екокоридору. Багато об’єктів в його межах в значній мірі не відповідають законодавчим вимогам до ядер біорізноманіття. Виходом з даної ситуації на першому етапі може бути формування локальної обласної екомережі з власними більш простими вимогами до складових частин. Нижньодніпровські балки, на території яких збереглося раритетне фіто- та зоорізноманіття, відіграють роль ядер біорізноманіття, більш-менш збережені ділянки дніпровського узбережжя виступають екокоридорами між ними і так далі. Це в певній мірі дасть можливість формуванню внутрішньої структури південної частини Дніпровського екокоридору Національної екомережі України.

Територією Херсонщини проходить ще один – субширотного напрямку – екокоридор – це Азово-Чорноморський [10, с. 87]. Він займає північну частину акваторії Чорного та Азовського морів з лиманами та затоками, а також південну частину Херсонської області – приморські піщані коси та полинові степи. Дніпровський та Азово-Чорноморський коридори перетинаються в районі Дніпровсько-Бузького лиману. Тут проблема виникає щодо зоосоціологічної складової, так як міграції перелітних птахів не можуть бути приурочені до певних меж, виділених штучно.

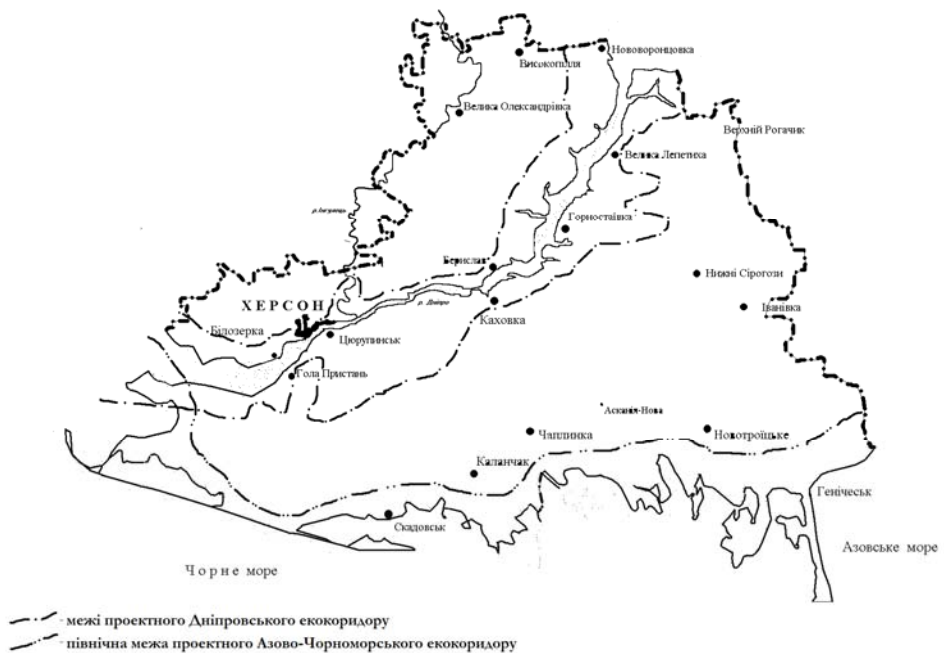

Рисунок 1. Орієнтовні межі національних екокоридорів в межах Херсонської області

Тому розташування Дніпровського коридору вздовж течії Дніпра і південної смуги Азово-Чорноморського коридору один до одного під гострим кутом не завжди є панацеєю для вдалого проживання, харчування та міграції цінних перелітних птахів водно-болотних угідь. Проте позитивною рисою розробки запроєктованого Нижньодніпровського регіонального екокоридору на території Херсонщини, що знаходиться під потужним антропогенним пресом, є наявність великої кількості рідкісних видів. Адже він представляє різнопланові екосистеми.

Тому на його території трапляються майже всі види рослин, тварин та грибів, що зазначені в Червоному списку Херсонської області, а це близько 400 видів: 17 видів грибів, 128 видів рослин, а саме: 3 види зелених і по 2 види червоних та бурих водоростей, 10 видів мохоподібних, 1 – плауноподібних, 4 види папоротеподібних, 1 вид голонасінних та 105 видів покритонасінних. 250 видів тварин: 1 вид гідроїдних поліпів, по 2 види круглих та кільчастих червів, 16 видів ракоподібних, 1 вид павукоподібних, 90 видів комах, 2 види молюски, 1 вид круглоротих, 12 видів риб, 1 вид земноводних, 5 видів плазунів, 91 вид птахів, 26 видів ссавців. Ці види з різним статусом охороняються на міжнародному, державному та місцевому рівні [3, с.5-30; 7, с.80-82; 11, с. 600-601].

В результаті проведених нами досліджень виявилось, що характер сучасного господарювання на землі в багатьох аспектах не співпадає з завданнями, що поставлені програмою створення екомережі під час реформ екологічного природоохоронного спрямування. Також було виявлено, що незважаючи на потужну антропогенну трансформацію орних та прилеглих земель, при

правильному господарюванні вони можуть стати ділянками ренатуралізації в системі екомережі. Менеджмент орними землями та прилеглими територіями застарілий та екологічно збитковий, і потребує детальної переробки та переосмислення. Також за результатами нашої роботи можна зробити висновок, що лісосмуги та придорожні смуги є екологічними мінікоридорами, які сприяють обміну генетичною інформацією, внаслідок зняття екологічної ізоляції між популяціями видів, що спричинена орними землями, але на даний момент стан більшості смуг незадовільний і потребує відновлення або перетворення їх на лісостепосмуги, які краще відповідають завданням поставленим вище. Таким чином орні землі можуть стати повноцінними складовими екомережі за рахунок зменшення їх площ, зміни профілю їх використання (з орних перевести в пасовища і т.д.), обґрунтування їх географічного розподілу згідно з вимогами існування елементів екомережі.

Важливим завданням у створенні екомережі є зниження сільськогосподарської діяльності і розораності території до екологічно обґрунтованих норм (не більше 50%). Цьому в принципі сприяють нові відносини на селі, коли на перше місце стає економічна доцільність виконання тих чи інших дій. Малоприсадибні та екологічно вразливі землі повинні бути вилучені з активного сільськогосподарського використання. Та частина, з якою пов'язане перебування рідкісних тварин і рослин, повинна бути передана для створення на них об'єктів природно-заповідного фонду. Більшу ж частину необхідно перевести в ранг земель екстенсивного використання шляхом залуження, підсівання багаторічних трав з внесенням мінеральних і органічних добрив – в пасовища, луки, сіножаті, яких уже нині нараховується майже 170 тис. га. Вони в значно більшій мірі сприяють виконанню завдань екомережі, оскільки з метою мінімізації шкоди живим організмам, господарювання на них повинно проводитись лише з врахуванням відповідних екологічних вимог, що висунуті на основі наукових обґрунтувань.

Орні землі як правило облямовані полезахисними лісовими смугами. Лісосмуги виконують важливі функції екологічних коридорів для цілорічних міграцій тварин і для їх захисту, для поширення і захисту рослин і грибів. Саме по краях лісосмуг знаходять останній захист види-степовики. Так по краях старих лісосмуг неподалік від Каховського водосховища нами відмічені рідкісні види рослин та грибів, що включені до Червоної книги України, а саме ковила волосиста, ковила Лесінга, гриб зморшок степовий (*Morchella steppicola* Zerova) [2, с. 122-127].

Лісосмуги є своєрідною оазою серед орних земель, природним продовженням лісового компоненту степових балок, через які вони зв'язані з прибережними лісами річок, їх роль зростає в тих місцях екокоридору, в яких лісова рослинність взагалі відсутня. За нашими спостереженнями перший ярус в лісосмугах території Дніпровського екокоридору представлений такими видами деревних порід, як гледичія колюча (*Gleditsia triacanthos* L.), в'яз граболистий (*Ulmus carpinifolia* Rupr. ex G.Suckow), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior* L.), робінія звичайна (*Robinia pseudoacacia* L.), клен американський та клен звичайний (*Acer negundo* L. & *A. platanoides* L.), місцями дуб звичайний (*Quercus robur* L.), горіх грецький (*Juglans regia* L.), софора японська (*Sophora japonica* L.). Другий ярус не скрізь виражений, представлений невисокими деревами та чагарниками, такими як груша звичайна (*Pyrus communis* L.), яблуня лісова

(*Malus sylvestris* Mill.), маслинка срібляста (*Elaeagnus argentea* Pursch), бирючина звичайна (*Ligustrum vulgare* L.), жимолость татарська (*Lonicera tatarica* L.), видами шипшини (*Rosa canina* L.) та ін. Наземний ярус представлений різними видами трав'янистих рослин, переважно степовими видами та бур'янами, серед яких є види, що характерні для більш північних районів – лісові та лісостепові [8, с.45-46]. Для підвищення ролі лісосмуг в збереженні біорізноманіття необхідно виконувати певні заходи. У функціонуванні екокоридорів роль лісових смуг буде весь час зростати, адже вони, розташовуючись багатокілометровими екосмугами серед орних земель, з'єднують між собою збережені природні ділянки степів, степові балки, долини річок, в тому числі заповідні ділянки, заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи. Для того, щоб підвищити ефективність лісосмуг, як важливих складових екологічних коридорів екомережі, щоб вони дійсно стали екологічними смугами в степовій зоні, необхідно їх перетворити з лісосмуг в лісостепосмуги.

Це виглядало б таким чином – кожна існуюча лісосмуга з обох боків необхідно облямувати смугами відновленого степу завширшки 50-100 метрів - степосмугою. Причому між лісосмугою і степосмугою створити чагарникову смугу 5-10 м завширшки, щоб лісосмуга плавно переходила в степосмугу. На нинішньому етапі розвитку сільського господарства ці заходи з перебудови лісосмуг в лісостепосмуги є реальними, цілком економічно обґрунтованими, адже незважаючи на те, що в останні роки площі під зерновими істотно зменшились (багато площ взагалі не засівається), врожайність зернових зросла і Україна з імпортера зерна перетворилась в одного з головних експортерів зерна в світі.

Через поля, тобто через орні землі, проходять багатокілометрові залізничні колії та автомобільні шляхи. Залізничні і автошляхи облямовані з боку полів захисними придорожніми смугами, тобто орні землі прямо з ними не контактують. Придорожні смуги не перериваються на значних відстанях. Видовий склад деревних порід, чагарників, трав'янистих рослин, що їх складають, приблизно такий же, як і лісосмуг або навіть багатший, оскільки біля доріг накопичується більше вологи, ніж біля лісосмуг в степах, що особливо важливо для нашої степової волого дефіцитної місцевості.

Висновки і пропозиції. Отже, в результаті наших досліджень виявлено, що процес розбудови екологічної мережі як України загалом, так і Херсонської області зокрема, на даний момент сягнув достатньо високого емпіричного рівня, проте втілення ідей науковців у законодавчу та виконавчу площину носить дуже хаотичний та початковий характер. Тому вбачаємо покращання даної ситуації лише у цілеспрямованій державній політиці, з використанням науково обґрунтованих рекомендацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бойко П.М. Созологічна характеристика запропонованих природно-заповідних об'єктів Лівобережжя Нижнього Дніпра // Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття (матеріали наук. конф.). – Канів, 2003. – С. 37-38.
2. Бойко П. М. Орні землі, як складові структурних елементів екомережі // Актуальні питання розвитку земельної реформи в Україні: Стан та перспективи. Збірник наукових праць. – Херсон, 2003. – С. 122-127.

3. Бойко М.Ф., Подгайний М.М. Червоний список Херсонської області.- Херсон: Терра, 2002. – 32 с.
4. Бойко М.Ф., Чорний С.Г. Екологія Херсонщини. Навчальний посібник. – Херсон: Терра, 2001. – 156 с.
5. Закон України “Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”. Затверджено 21 вересня 2000 року N1989-III. – 24 с.
6. Екомережа степової зони України: принципи створення, структура, елементи / ред. д-р.біол.наук, проф. Д.В.Дубина, д-р біол.наук, проф. Я.І.Мовчан. – К.:LAT&K, 2013. – 409 с.
7. Мосякін С.Л. Рослини України у Світовому Червоному списку // Укр. бот. журн. – 1999. – 56, №1. – С. 79-88.
8. Природа Херсонської області (під ред. М.Бойко). – Київ: Фітосоціоцентр, 1998. – 120 с.
9. Природно-заповідний фонд Української РСР. – К.: Урожай, 1986. – 223 с.
10. Розбудова екомережі України (Наук. ред. Ю.Р.Шеляг-Сосонко). – Київ: Авалон, 1999. – 127 с.
11. Червона книга України. Рослинний світ./ Під ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонка. – Київ: Українська енциклопедія, 1996. – 608 с.

УДК 502.34

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПАСПОРТИЗАЦІЇ ТЕРИТОРІЙ ТА АКВАТОРІЙ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2016 РОЦІ

Бойко П.М. – к.б.н., доцент,
Попутько Ю.А. – магістрант, «Херсонський ДАУ»

Розглянуті актуальні проблеми аналізу сучасного екологічного стану територій та акваторій Херсонської області на прикладі екологічної паспортизації за 2016 рік. Увага зосереджена на сферах впливу людини на довкілля в контексті головних екологічних проблем та ймовірних шляхів їх вирішення.

Ключові слова: екологічний паспорт, території, акваторії, Херсонська область, екологічні проблеми.

Бойко П.М., Попутько Ю.А. Особенности экологической паспортизации территорий и акваторий Херсонской области в 2016 году

Рассмотрены актуальные проблемы анализа современного экологического состояния территорий и акваторий Херсонской области на примере экологической паспортизации за 2016 год. Внимание сосредоточено на сферах влияния человека на окружающую среду в контексте главных экологических проблем и возможных путей их решения.

Ключевые слова: экологический паспорт, территории, акватории, Херсонская область, экологические проблемы.

Boiko P.M., Poputko Y.A. Specific features of the ecological passportisation of the territories and water areas of Kherson region in 2016

The article studies the urgent problems of the analysis of current ecological condition of the territories and water areas of the Kherson region on the example of the ecological passportisation